

Γιατί ένα τέτοιο Συμπόσιο WHY SUCH A SYMPOSIUM olympias.uoi.gr/32635 & [doi:heal.uoi.12442](https://doi.org/10.12442/heal.uoi.12442)
Ο δρόμος ως το Συμπόσιο TOWARDS THE SYMPOSIUM olympias.uoi.gr/32632 & [doi:heal.uoi.12439](https://doi.org/10.12439/heal.uoi.12439)
Πρόγραμμα PROGRAM olympias.uoi.gr/32633 & [doi:heal.uoi.12440](https://doi.org/10.12440/heal.uoi.12440)
Ομιλίες ORAL PRESENTATIONS (121 βίντεο /videos) <https://www.youtube.com/@1-706/videos>
ΠΡΑΚΤΙΚΑ PROCEEDINGS olympias.uoi.gr/32634 & [doi:heal.uoi.12441](https://doi.org/10.12441/heal.uoi.12441)
Απολογισμός: Ήμουν κι εγώ εκεί! REPORT: I WAS THERE! olympias.uoi.gr/33342 & [doi:heal.uoi.13058](https://doi.org/10.13058/heal.uoi.13058)
Παρόν άρθρο THIS PAPER olympias.uoi.gr/33751 & [doi:heal.uoi.13467](https://doi.org/10.13467/heal.uoi.13467)

ΣΥΝΕΔΡΙΑ Π5: Γονέων πρότερον:¹ Συζήτηση²
EN Session P5: PRIOR TO ONE'S PARENTS:¹ Discussion³
ΠΡΟΕΔΡΕΙΟ: Μάριος Μαρσέλος, Ανδρέας Μπρούζος

Ομιλίες⁴

- Χαλιάσος Ν. Παιδί και Θάνατος [YouTube=IT41fuzqQqk](https://www.youtube.com/watch?v=IT41fuzqQqk) 17:39
- Μάνδουλα-Κουσουνη Μ. Η διαχρονική έννοια του θανάτου παιδιού και εφήβου μέσα από τα ταφικά έθιμα και τις δοξασίες. [YouTube=lvCgBr465U8](https://www.youtube.com/watch?v=lvCgBr465U8) 7:43
- Μαρσέλος Μ. Νεανικοί θάνατοι από ναρκωτικά: Αρχαιολογική διάσταση. [YouTube=UmQPQpVbi5Y](https://www.youtube.com/watch?v=UmQPQpVbi5Y) 15:08
- Δικαίου Γ., Μπρούζος Α. Πένθος στην παιδική ηλικία: Στάδια και ο ρόλος του σχολείου. [YouTube=8K2WMg6jJlK](https://www.youtube.com/watch?v=8K2WMg6jJlK) 15:18
- Καρατζάς Α. Η διαχείριση του πένθους του παιδιού στο σχολείο. [YouTube=jTjGldRZwtI](https://www.youtube.com/watch?v=jTjGldRZwtI) 11:08

Μαρσέλος Μ, Μπρούζος Α, Γυναίκα από το κοινό, Δικαίου Γ, Καρανίκα Έ, Καρατζάς Α, Κιοσσές Β, Μαραγκουδάκη Σ, Παπαδοπούλου Τ, Χαλιάσος Ν, Χατζόπουλος Ι.

Γονέων πρότερον: Συζήτηση: [YouTube=K1ZAron9N0w](https://www.youtube.com/watch?v=K1ZAron9N0w) 28:34.

Περίληψη

Το ελληνικό σχολείο αδυνατεί να συμπαρασταθεί σε παιδιά που έχασαν το γονιό τους. Οι εκπαιδευτικοί δεν διαθέτουν κατάλληλη εκπαίδευση. Δεν ξέρουν τι να κάνουν. Μήπως τους φορτώνομε πολλά; Συναντούμε αντίσταση. Ο θάνατος είναι ταμπού. Αρνούμαστε να μιλήσουμε για το θάνατο. Ο

¹ «οὐ τὸ θανεῖν ἀλγεινόν, ἐπεὶ τὸ γε Μοῖρ' ἐπέκλωσε, ἀλλὰ πρὶν ἡλικίας καὶ γονέων πρότερον» EN «To die is not grievous, since that is what Fate spins, but to die before one's prime and prior to one's parents is». Lougouva, Julia. "The History of a Motif in Funerary Epigrams from Karystos to the Phrygian Hinterland." Euboea and Athens. Proceedings of a Colloquium in Memory of Malcolm B. Wallace. The Canadian Institute in Greece 2011: p. 297.

² 28-4-2017 16:00-17:30 Συνεδρία: Π5 Γονέων πρότερον. Συζήτηση: [YouTube=K1ZAron9N0w](https://www.youtube.com/watch?v=K1ZAron9N0w) 28:34. Άρθρο: υποβολή 26-9-2022· αποδοχή 7-10-2023· κρίση από ομότεχνους (peer review) όχι.

Πρόσβαση συνδέσμων 25-2-2024. Αν δεν λειτουργούν: > Κορυφή σελίδας > ΠΡΑΚΤΙΚΑ: σελ. 21: υποσημ. 6.

Πώς να αναφέρετε αυτό το άρθρο: Μαρσέλος Μ, Μπρούζος Α, Γυναίκα από το κοινό, Δικαίου Γ, Καρανίκα Έ, Καρατζάς Α, Κιοσσές Β, Μαραγκουδάκη Σ, Παπαδοπούλου Τ, Χαλιάσος Ν, Χατζόπουλος Ι. «Συνεδρία Π5 Γονέων πρότερον: Συζήτηση». Στο: «Πότε Πρέπει να Πεθαίνουμε; (ΠΠΠ). Πρακτικά 1ου Διεπιστημονικού Συμποσίου, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 28-30 Απριλίου 2017. ISBN 978-960-233-288-7». Εκδόσεις Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, αποθετήριο Ολυμπίας. 7 Απριλίου 2024. Άρθρο Π56: σς 9. <https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/33751> & <http://dx.doi.org/10.26268/heal.uoi.13467>.

³ Summary in page 2. If any link does not work: > Top of page > PROCEEDINGS: page 22: footnote 10.

⁴ Άρθρα ομιλητών: > Κορυφή σελίδας > ΠΡΑΚΤΙΚΑ > Συνεδρία Π5 > 1-5, όπου και σύντομο βιογραφικό τους.

εκπαιδευτικός κουβαλάει τις δικές του καταβολές: Άλλοι λένε δεν πρέπει να μιλήσω για τον θάνατο, άλλοι λένε πρέπει. Η διεθνής έρευνα έχει αποφανθεί: πρέπει. Να βρούμε τον τρόπο. Συχνά πρέπει να αναγγείλουμε έναν θάνατο σε όλη την οικογένεια, και το παιδί... Πώς το αντιμετωπίζει το Υπουργείο; Πειραματική παρέμβαση στα σχολεία για να βρεθεί ο άριστος τρόπος; Κάθε επιστημονικό δεδομένο θα έπρεπε να φτάσει στους εκπαιδευτικούς μέσω επιμόρφωσης. Αδύνατο να γίνει από εκπαιδευτικούς, παρά μόνο εάν εκπαιδευτούν. Αλλά πρέπει να ξέρουν ότι, κάθε φορά που έχουν ανάγκη, μπορούν να καλέσουν ειδικούς. Υπάρχουν φορείς που μπορεί κάποιος ν' απευθυνθεί και να βοηθήσουν στο χειρισμό τέτοιων περιπτώσεων. Το Υπουργείο ενθαρρύνει.

Η διεθνής επιστημονική κοινότητα απαντά: Δεν μπορεί ο εκπαιδευτικός να απαλλαγεί από τα καθήκοντα στήριξης της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης του παιδιού. Οι εκπαιδευμένοι: εκπαιδευτές των υπολοίπων, αλληλοδιδασκτική μέθοδος. Οργανωμένη σχολική συμβουλευτική: σχολικός ψυχολόγος, λογοθεραπευτής, σχολικός κοινωνικός λειτουργός. Οι γονείς οφείλουν να γνωστοποιούν στο σχολείο τυχόν σοβαρά προβλήματα στο σπίτι. Το σχολείο πρέπει να είναι έτοιμο να διαχειρίζεται κρίσεις. Τα παιδιά είναι σκληρά. Τα παιδιά είναι πολύ πιο δεκτικά από τους μεγάλους, βγαίνουν συναισθηματικά πιο ισορροπημένα. Το άτομο πρέπει να έχει επάρκεια λογικής για να ισορροπεί την επιθυμία και το θυμό, ώστε οι σκέψεις και πράξεις του να είναι στην Αριστοτελική μεσότητα της αρετής, ούτε ελλείψεις ούτε υπερβολές, να υπάρχει εσωτερική κι εξωτερική ισορροπία και ευστάθεια της συμπεριφοράς, και εντοπισμός παραγόντων που τη διαταράσσουν.

Έξαρση ναρκωτικών, δεν συζητάμε ανοιχτά τι παρεμβάσεις πρέπει να γίνουν. Πρωταρχικό το ενδιαφέρον των νέων για χημική παρέμβαση στην ψυχική σφαίρα, 'στον εγκέφαλό μου' όπως λένε. Ο τρόπος καθορίζεται από το πόσο ριψοκίνδυνη προσωπικότητα είναι και τι έχει συμβεί στον προγενέστερο βίο τους κατά τη διάρκεια της ψυχοσυναισθηματικής τους εξέλιξης. Οι συμπεριφορές είναι το κύριο: παθητική, απόσυρση, επαναστατική- 'αντιεξουσιαστική' (η βελόνα επιθετικό όργανο, το στρέφει στον εαυτό του, αλλά στην πραγματικότητα κατά της κοινωνίας, ξέροντας ότι κάνει κάτι μη αποδεκτό).

Συνοψίζοντας: Όταν τύχει ένα γεγονός αιφνίδιο, τόσο ατομική όσο και ομαδική προσέγγιση. Το σχολείο οφείλει να προσφέρει στήριξη και στους γονείς: δεν έχουν τη δύναμη. Ο θάνατος αποτελεί τη μοναδική βεβαιότητα στη ζωή μας. Δε γνωρίζουμε πότε, δε γνωρίζουμε πώς. Γνωρίζουμε μόνο ότι δεν μπορούμε να τον αποφύγουμε. Για να αποδεχθούμε το αναπόφευκτο και να το διαχειριστούμε ευκολότερα απαραίτητη η αγωγή θανάτου, ώστε ο άνθρωπος να συμφιλιωθεί από νωρίς με την ιδέα του θανάτου του. Αποδεχόμενος τον θάνατο, αποδέχεται τη ζωή.

Λέξεις-κλειδιά: διαχείριση πένθους από τα σχολεία, θάνατος ταμπού, ναρκωτικά ταμπού, ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη παιδιού, αγωγή θανάτου, σχολική συμβουλευτική, επιμόρφωση εκπαιδευτικών, αλληλοδιδασκτική μέθοδος, αποδοχή θανάτου, χημική παρέμβαση στον εγκέφαλό μου.

Session P5: Prior to one's parents:⁵ Discussion.⁶

Marselos M, Brouzos A, Chaliasos N, Dikaiou G, Hatzopoulos I, Karanika E, Karatzas A, Kiosses V, Maragoudaki S, Papadopoulou T, Woman from the audience.

Summary

The Greek school is unable to support children who have lost their parents. Teachers do not have proper training. They don't know what to do. Are we putting too much weight on them? We meet resistance.

⁵ See footnote 1. All links last accessed 25 Feb 2024.

⁶ **Cite** this article: Marselos M, Brouzos A, Chaliasos N, Dikaiou G, Hatzopoulos I, Karanika E, Karatzas A, Kiosses V, Maragoudaki S, Papadopoulou T, Woman from the audience. «Session P5 Prior to one's parents: Discussion». In: «When Should We Die? (WnSWD). Proceedings of the 1st Interdisciplinary Symposium, University of Ioannina, April 28-30, 2017. ISBN 978-960-233-288-7». University of Ioannina Publications, Olympias repository. April 7, 2024. Paper P56: ps 9. <https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/33751> & <http://dx.doi.org/10.26268/heal.uoi.13467>.

Death is a taboo. We refuse to talk about it. Teachers carry their own history: Some say we shouldn't talk about death; others say we should. International research has decided: it must. Let's find the way. Often, we must announce a death to the whole family, including children...

How does the Ministry deal with it? Experimental intervention in schools to find the best way? Every scientific data should reach the teachers through training. Impossible to do by teachers unless they are trained. But they should know that, whenever they have a need, they can call on experts. There are agencies that one can turn to for help in handling such cases. The Ministry encourages.

The international scientific community responds: The teacher cannot be freed from the task of supporting the psycho-emotional development of the child. The trained can be trainers of the rest: mutual-teaching method. Organized school counseling: school psychologist, speech therapist, school social worker. Parents must report to school any serious problems at home. The school must be ready to manage crises. Kids are tough. Children are much more receptive than adults, they come out emotionally more balanced. The individual must have sufficient logic to balance desire and anger, so that his thoughts and actions are within the Aristotelian virtue, with no deficiencies nor excesses, with internal and external balance and stability of behavior, and identification of factors disturbing them.

Drug boom, we are not openly discussing what interventions should be made. Primary the youngsters' interest in chemical intervention in their psychic sphere, 'in my brain' as they say. The way is determined by how risky personality they have and what has happened in their previous life during their psycho-emotional development. The main thing is their behavior: passive, withdrawn, rebellious-'antiauthoritarian' (the needle is an aggressive instrument, they turn it on themselves, but, actually, against society, as they know they are doing something non acceptable).

Summarizing: When an unexpected event occurs, both individual and group approach is needed. The school must also offer support to parents: they do not have the power to pass it alone. Death is the only certainty in our lives. We don't know when, we don't know how, we only know that we cannot avoid it. To accept the inevitable and to manage it more easily, education on death is necessary, so that human reconciles early on with the idea of his death. Accepting death, s/he accepts life.

Keywords: grief management by schools, taboo death, taboo drugs, child psycho-emotional development, education on death, school counseling, teacher training, mutual-teaching method, acceptance of death, chemical intervention in my brain.

Αποηγογραφημένη Συζήτηση ⁷

Μάριος Μαρσέλος, *Ομότιμος Καθηγητής Φαρμακολογίας, Ιατρική Σχολή Ιωαννίνων*: Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους ομιλητές για τις πολύ ενδιαφέρουσες παρουσιάσεις. Και τώρα τα θέματα, όσα παρουσιάστηκαν, είναι ανοιχτά σε συζήτηση ή σχολιασμό. Παρακαλώ.

Τατιάνα Παπαδοπούλου, *Νομικός, μητέρα δύο παιδιών προσχολικής ηλικίας*: Καλησπέρα σε όλους. Είμαι νομικός. Ήθελα να μεταφέρω την προσωπική μου εμπειρία στο θέμα της διαχείρισης του πένθους από τα σχολεία. Έχασα τον άνδρα μου, όταν τα παιδιά μου ήταν σε ηλικία 2,5 ετών και 5 μηνών αντίστοιχα. Όλα αυτά που παρουσιάστηκαν έχουν πολύ μεγάλο επιστημονικό ενδιαφέρον. Επιτρέψτε μου, όμως, να πω ότι βρίσκονται σε ένα καθαρά θεωρητικό πλαίσιο. Το λέω αυτό με απόλυτη γνώση, διότι το ελληνικό σχολείο με αυτά που έχω βιώσει εγώ, δυστυχώς αδυνατεί να συμπαρασταθεί σε παιδάκια Δημοτικού και Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, που έχουν χάσει τον πατέρα τους. Τι εννοώ; Καταρχήν στις διαδικασίες. (Δε θα μακρηγορήσω, απλά να σας δώσω λίγο το κλίμα, γιατί το να βιώνεις την απώλεια ενός πατέρα από τόσο μικρή ηλικία, πιστέψτε με είναι κάτι πάρα μα πάρα πολύ δύσκολο.) Στις εγγραφές, λοιπόν, στο σχολείο πρέπει ο γονιός με δική του πρωτοβουλία να ενημερώσει για την κατάσταση που επικρατεί στην οικογένεια. Ποτέ δεν έχει ζητηθεί, ούτε από τους Διευθυντές, ούτε από τους εκπαιδευτικούς υπό μορφή ενδιαφέροντος, αν τα παιδιά έχουν κάποιο θέμα

⁷ Αποηγογράφηση: Άρτεμις Δάλλα. Επιμέλεια, περίληψη, summary, υποσημειώσεις: Γιάννης Δημολιάτης.

στο οικογενειακό περιβάλλον, όχι μόνο στο σχολικό. Όπως πολύ καλά γνωρίζετε οι περισσότεροι, τα παιδιά είναι σκληρά. Αντιμετωπίζουν, δηλαδή, τον θάνατο πολλές φορές και σαν παιχνίδι, αλλά και σαν μέσο, δεν θέλω να πω εκδίκησης, να πληγώσουν όμως τα άλλα. Επίσης, οι εκπαιδευτικοί, πάλι θα τολμήσω να πω ότι δεν διαθέτουν κατάλληλη εκπαίδευση. Γιατί; Γιατί ενώ έχουμε ενημερώσει το σχολείο για την απώλεια του μπαμπά, δυστυχώς δεν έχουμε φωτογραφίες πέρα από μία ηλικία. Δηλαδή, το παιδί μου ήταν πεντέμισι μηνών και ζητά η δασκάλα να φέρει το παιδί φωτογραφία της οικογένειας. Και ρωτώ εγώ, αφού έχω ενημερώσει το σχολείο, δε μπορεί το σχολείο αυτό να το αποφύγει με κάποιον ευγενικό τρόπο; Καταλαβαίνω πολύ αυτά που λέμε σε θεωρητικό πλαίσιο ότι δεν αποκρύπτουμε την αλήθεια. Δεν το έχουμε κάνει ποτέ. Μπορεί όμως το παιδί αντί να φέρει τη φωτογραφία, να ζωγραφίσει. Περίπου αυτά ήθελα να σας πω. Ευχαριστώ πολύ.

Ανδρέας Μπρούζος, Καθηγητής στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων: Δυστυχώς, δε μπορώ να διαφωνήσω μαζί σας. Αυτή είναι η πραγματικότητα. Ωστόσο, πρέπει να γίνουν κάποια βήματα. Για να υλοποιηθούν όσα παρουσιάστηκαν από τους συναδέλφους, πρέπει πρώτα να δοκιμαστούν στην πράξη, εκεί όμως συναντούμε αντίσταση. Μπορώ να αναφέρω την αντίσταση που αντιμετωπίσαμε κατά τη διεξαγωγή της έρευνάς μας. Ο θάνατος είναι ένα θέμα ταμπού για την ελληνική κοινωνία. Αρνούμαστε να μιλήσουμε για το θάνατο. Είναι ταμπού για όλους τους θεσμούς.

Ανδρέας Καρατζάς, Θεολόγος, Σχολικός Σύμβουλος, Δρ. Επιστημών Αγωγής: Θα ήθελα να προσθέσω δυο λόγια. Έχετε απόλυτο δίκιο και είναι μεγάλο το πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι Έλληνες γονείς που χάνουν ένα αγαπητό πρόσωπο και τα παιδιά τους είναι στο σχολείο. Όλα αυτά που ακούσατε και από μένα και από τους συναδέλφους είναι αυτό που θέλει εκπαίδευση ακόμη να επιτύχουμε. Αυτά πρέπει να περάσουμε. Όμως δεν πρέπει να αποσιωπούμε το γεγονός ότι ο εκπαιδευτικός είναι άνθρωπος και ο ίδιος μεταφέρει τις ίδιες τις δικές του καταβολές. Υπάρχουν έρευνες που δείχνουν ότι υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ των εκπαιδευτικών. Άλλοι λένε ότι “δεν πρέπει να μιλήσω για τον θάνατο, άρα θα πρέπει να το αποσιωπήσω, να κάνω ότι δεν έχει συμβεί τίποτα για να μη δημιουργήσω πρόβλημα στο παιδί και το στιγματίσω μεταξύ των άλλων παιδιών”. Άλλοι λένε ότι “πρέπει να κάνω πράγματα”. Και τα δύο, αυτή τη στιγμή, δεν έχουν απαντηθεί, ώστε η επιστήμη να πει αν πρέπει ο δάσκαλος να μιλάει ή να μη μιλάει. Θέλουμε να δημιουργήσουμε ένα ψυχοπαιδαγωγικό πλαίσιο να το αντιμετωπίσει καλύτερα. Και μακάρι να μειωθούν αυτές οι περιπτώσεις όπως η δική σας.

Α. Μπρούζος: Εδώ επιτρέψτε μου να κάνω μια επισήμανση. Η διεθνής έρευνα έχει αποφανθεί: πρέπει να μιλάμε στα παιδιά για τον θάνατο. Το θέμα είναι να βρούμε τον τρόπο με τον οποίο θα τους μιλήσουμε και να προσαρμόσουμε κατάλληλα τα λεγόμενά μας, ανάλογα με το στάδιο ανάπτυξης του παιδιού και ανάλογα με το οικογενειακό και κοινωνικο-πολιτισμικό του περιβάλλον.

Έλλη Καρανίκα, Συντονίστρια Αναισθησιολογικού Τμήματος & Ιατρείου Πόνου, Νοσοκομείου Κώ: Είμαι έξω από το γνωστικό πεδίο, είμαι αναισθησιολόγος, αλλά επειδή πολύ συχνά, δυστυχώς, βρισκόμαστε στην κατάσταση να αναγγείλουμε έναν θάνατο και βρίσκεται όλη η οικογένεια και το παιδί, γι' αυτό σας παρακολούθησα με πολύ ιδιαίτερο ενδιαφέρον και θα ήθελα να συγχαρώ το πάνελ. Βέβαια στην ερώτηση με καλύψατε. Ήθελα αυτό να ρωτήσω ακριβώς τον κ. Καρατζά, ο οποίος είναι σύμβουλος, αν έγιναν εισηγήσεις στο Υπουργείο και τι αντιμετώπιση έκανε το Υπουργείο και γιατί πρέπει να αφήνεται στη δικαιοδοσία των εκπαιδευτικών το αν πρέπει ή δεν πρέπει, αφού η επιστήμη έχει αποφανθεί; Πόσο δηλαδή να περιμένουμε; Είδα την κυρία Δικαίου, στην οποία εύχομαι καλή συνέχεια στο διδακτορικό της, η βιβλιογραφία της ήταν 1996-1997 και κάποιες αναφορές του 2007. Από τότε μέχρι το 2017 έχουν συμβεί κάποιες σημαντικές πρόοδοι στον τομέα. Δεν έχει κατασταλάξει μία επιστημονική ομάδα εργασίας να κάνει μία εισήγηση και να κάνει μια πειραματική παρέμβαση στα σχολεία; Το Υπουργείο Παιδείας, που, είπατε, ήταν κάπως διστακτικό, πώς ήξερε την επίδραση που θα είχε αυτό το πειραματικό πρόγραμμα στα σχολεία για να το αφήσει να γίνει χωρίς να ξέρει και να έχει μετρήσει τις συνέπειες; Να είναι δηλαδή τεκμηριωμένο και να έχει εφαρμοστεί στο σχολείο; Πού το ήξερε;

Α. Καρατζάς: Κάθε εξέλιξη, κάθε επιστημονικό δεδομένο θα έπρεπε να φτάσει στους εκπαιδευτικούς μέσω επιμόρφωσης. Δεν έχει αποφασιστεί από το Υπουργείο Παιδείας πάνω στην περιθανάτια αγωγή. Άλλωστε και τα θέματα αυτά της περιθανάτιας αγωγής στην Ελλάδα είναι της τελευταίας τριετίας ή

τετραετίας απ' ό,τι γνωρίζω. Οι εκπαιδευτικοί στη δική μου περιοχή δεν ξέρουν τι να κάνουν, γι' αυτό και ασχολήθηκα με το θέμα για να μπορέσω να τους δώσω ένα πλαίσιο, όπου θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν κάποια τέτοια περίπτωση. Δε γνωρίζουν. Δεν έχουν διδαχθεί στο Πανεπιστήμιο, δεν έχουν επιμορφωθεί. Και εξαρτάται πλέον, αυτή τη στιγμή, στον κάθε Έλληνα εκπαιδευτικό και στη σχέση που έχει με τον θάνατο και με τον εαυτό του τον ίδιο, αν θα μπορέσει να στηρίξει ή όχι τα παιδιά.

Ε. Καρανίκας: Είναι θετικοί οι εκπαιδευτικοί στην επιμόρφωση; ή δε θέλουν να λάβουν γιατί λένε, ας πούμε, η σεξουαλική εκπαίδευση είναι κι αυτό δικό μας; Η οδική ασφάλεια είναι κι αυτό δικό μας; Η εκπαίδευση στα περί θανάτου είναι και αυτό δικό μας; Μήπως φορτώνονται όλα σε ανθρώπους σαν δημοσιοϋπαλληλικές υποχρεώσεις χωρίς να υπάρχει μία εθελοντική βάση, όποιος θέλει, γιατί εκείνος που θέλει θα εκπαιδευτεί καλύτερα και θα συνεργαστεί καλύτερα από το να είναι τυχαία εκπαιδευτικά προγράμματα ή για να κάνουμε μελέτες...

Α. Καρατζάς: Αν είναι αυτός που θέλει, τότε θα μπορούσε ο συνάδελφος που είχε το παιδί της κυρίας να μην ήθελε. Το θέμα είναι ότι αυτά θα πρέπει όλους τους εκπαιδευτικούς να απασχολήσουν, να επιμορφωθούν, να πάρουν τις βάσεις και ο καθένας μέσα στην τάξη του να μπορέσει να στηρίξει τέτοιες καταστάσεις. Αν επαφίενται όλα στον εθελοντισμό, τότε...

Σοφία Μαραγκουδάκη, Ψυχίατρος:⁸ Συγχαρητήρια σε όλους τους ομιλητές. Ήταν εξαιρετικές οι ομιλίες σας. Εγώ είμαι ψυχίατρος. Θέλω να πω ότι η διαχείριση του πένθους σαν σεμινάριο στα σχολεία, σε αυτή τη φάση της ελληνικής κοινωνίας, κατά τη γνώμη μου είναι αδύνατο να γίνει από εκπαιδευτικούς. Δε μπορούν δηλαδή από μόνοι τους να το κάνουν αυτό, παρά μόνο εάν εκπαιδευτούν να το κάνουν. Άρα συμφωνώ με την κυρία, που λέει ότι πρέπει εθελοντικά κάποιοι να συμμετέχουν σε προγράμματα εκπαίδευσης σε όλους τους νομούς και να είναι διαθέσιμοι κάθε φορά που ένα σχολείο βιώνει ένα πένθος, να κάνουν μια σεμιναριακή παρέμβαση. Αυτό που μας έδειξε η κα Δικαίου, είναι πραγματικά μία τέτοια ψυχοεκπαίδευση. Θα μπορούσε το σχολείο να την υιοθετήσει με *ασφάλεια*. Με βεβαιότητα μπορώ να σας πω ότι είναι ασφαλής. Τώρα, οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί σε αυτή τη φάση δε μπορούν να το κάνουν από μόνοι τους, ούτε μπορούμε να τους ζητάμε κάτι τέτοιο. Όχι γιατί φοβούνται τον θάνατο ή γιατί έχουν τις αντιστάσεις τους, αλλά γιατί είναι ανεκπαιδευτοι. Δε μπορεί να γίνει αυτό από ανεκπαιδευτους ανθρώπους. Οι εκπαιδευτικοί όμως πρέπει να ξέρουν ότι υπάρχει στην πρωτοβάθμια ή στη δευτεροβάθμια μία βάση δεδομένων που μπορούν κάποιοι άνθρωποι να έρθουν στο σχολείο τους κάθε φορά που έχουν ένα πένθος, σαν αυτό που μας ανέφερε η κυρία, να κάνουν παρέμβαση. Σας ευχαριστώ.

Μάριος Μαρσέλος: Ο κ. Χαλιάσος θέλει να σχολιάσει.

Νικόλαος Χαλιάσος, Καθηγητής Παιδιατρικής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων: Γι' αυτό που λέτε για τους εκπαιδευτικούς, επιτρέψτε μου, έχω μια μικρή εμπειρία. Έχουμε κάνει, πέρυσι τέτοιον καιρό περίπου, μια εκπαίδευση δασκάλων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, στο νοσοκομείο, ολοήμερο. Και την άλλη μέρα επαναλήφθηκε για bullying στο σχολείο στις μικρές τάξεις και εκπαιδευτήκαν δάσκαλοι πώς να το διαχειρίζονται. Αυτοί οι εκπαιδευμένοι με επιστημονικό τρόπο, με πολλούς εκπαιδευτές, με κείμενα, με βίντεο, με βιβλία που τους δόθηκαν δωρεάν, θα γίνουν εκπαιδευτές των υπολοίπων σιγά-σιγά. Θα είναι κάτι σαν καταρράκτης που προχωράει με γεωμετρική πρόοδο. Επίσης, όσον αφορά το bullying, παράδειγμα λέω, αν και άσχετο με τον θάνατο, έχουν εκπαιδευτεί άνθρωποι, στείλαμε γιατρούς δικούς μας, εκπαιδευτήκανε, και αυτοί τώρα που γυρίσανε θα εκπαιδεύσουν εμάς τους υπόλοιπους. Δηλαδή, αλληλοδιδασκαλία με την έννοια την παλιά που είχε η εκπαίδευση. Η μεγάλη τάξη εκπαίδευε τη μικρή, παλιά σχολεία αλληλοδιδασκαλίας, αν θυμόσαστε. Αλληλοδιδασκαλική μέθοδος. Είναι ένας τρόπος να αντιμετωπίσουμε αυτά που δεν έχουμε σε αφθονία. Να εκπαιδεύουν οι εκπαιδευμένοι, να γίνονται εκπαιδευτές. Σε επιστημονική βάση, όχι σε στυλ καφενείου. Με βιβλία, με όλα αυτά, όπως εκπαιδευτήκανε αυτοί που θα γίνουν εκπαιδευτές. Εγώ αισιοδοξώ. Οι εκπαιδευτικοί της εποχής μας, οι πιο νέοι από εμάς, εμένα και τον κ. Μαρσέλο τουλάχιστον, είναι ορεξάτοι να μάθουν κάτι καινούριο,

⁸ Παναγή Γ, Καραθάνος Β, Μαραγκουδάκη Σ. «Πότε πρέπει να πεθαίνει ο άνθρωπος; Μια γυναίκα συστήνεται. Δραματοποιημένη αφήγηση και Συζήτηση με το ακροατήριο». Άρθρο στα Πρακτικά: > Κορυφή 1ης σελίδας > ΠΡΑΚΤΙΚΑ > Συνεδρία Κ0 > 2.

πέρα από τα συνηθισμένα εκπαιδευτικά. Δάσκαλος εξάλλου θα πει ‘σφαιρικά’. Ειδικά ο δάσκαλος πρωτοβάθμιας είναι αυτός που είναι μετά τον πατέρα και τη μάνα, όπως και να το κάνουμε. Ο δάσκαλος. Τι μας έλεγε ο πατέρας μας; «Εμένα βρίσκει με. Αν βρίσεις τον δάσκαλο, φίδι που σ’ έφαγε. Θα σε σακατέψω». Οπότε εγώ είμαι αισιόδοξος. Δεν ξέρω, αν συμφωνείτε με αυτό...

Α. Μπρούζος: Θα μου επιτρέψετε κι εμένα να κάνω ένα σχόλιο. Τα ερωτήματα αυτά, δηλαδή το ποιες είναι οι υποχρεώσεις και τα καθήκοντα του εκπαιδευτικού, έχουν απαντηθεί από τη διεθνή επιστημονική κοινότητα. Μπορεί να περιοριστεί ο ρόλος του εκπαιδευτικού μόνο στη διδασκαλία; Όχι φυσικά. Και να επιχειρούσαμε να τον περιορίσουμε αποκλειστικά στη διδασκαλία, θα αντιμετωπίζαμε προβλήματα, όπως προαναφέρθηκε. Συνεπώς, δεν μπορεί ο εκπαιδευτικός να απαλλαγεί από εκείνα τα καθήκοντα που αποσκοπούν στη στήριξη της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης του παιδιού. Για το σκοπό αυτό υπάρχουν οργανωμένα συστήματα Σχολικής Συμβουλευτικής σε άλλες χώρες. Κάθε εκπαιδευτικός διαθέτει βασικές γνώσεις και δεξιότητες που του επιτρέπουν να διαχειριστεί σε ένα πρώτο επίπεδο καταστάσεις όπως η απώλεια, παράλληλα όμως υπάρχουν και εκπαιδευτικοί που είναι εξειδικευμένοι στη Συμβουλευτική, οι οποίοι απαλλάσσονται μερικώς από τα διδακτικά τους καθήκοντα και έργο τους είναι να στηρίζουν τους συναδέλφους τους εκπαιδευτικούς στο πώς να ασκούν συμβουλευτικό έργο μέσα στην τάξη. Επίσης υπάρχει μια οργανωμένη ομάδα ειδικών, όπως είναι ο σχολικός ψυχολόγος, ο λογοθεραπευτής και ο σχολικός-κοινωνικός λειτουργός, οι οποίοι διαθέτουν δεξιότητες συμβουλευτικής και μπορεί να κληθούν όταν μία σχολική μονάδα αντιμετωπίζει ένα τέτοιο θέμα. Τα παραπάνω αναφέρονται τόσο στη διεθνή βιβλιογραφία όσο και στην ελληνική. Το ότι δεν έχουν εφαρμοστεί και εξακολουθούν να μην εφαρμόζονται στην Ελλάδα μέχρι σήμερα, είναι άλλο θέμα. Έχουν γίνει, βέβαια, και στη χώρα μας βήματα προς τη σωστή κατεύθυνση. Οι εκπαιδευτικοί μας έχουν διάθεση, πολλοί από αυτούς έχουν επιμορφωθεί. Παρόλ’ αυτά, απουσιάζει το πλαίσιο που θα επέτρεπε σε εκείνους τους εκπαιδευτικούς που διαθέτουν αυτές τις δεξιότητες να προσφέρουν κάτι περισσότερο.

Τ. Παπαδοπούλου: Αυτό ήθελα να πω από την πλευρά μου, μιας και το σχόλιο που έκανα καλώς αποτελεί αφορμή για πολλές γόνιμες συζητήσεις και προβληματισμούς, γιατί κανένας δεν κρύβεται πίσω από το δάκτυλό του. Αλλά τα παιδιά και ο εκπαιδευτικός επειδή περνάει πολύ περισσότερες ώρες και σε διαφορετικό επίπεδο απ’ ό,τι ο γονιός, αλλιώς βλέπω εγώ το παιδί μου στο σπίτι και αλλιώς το βλέπει ο εκπαιδευτικός στην τάξη, θα έλεγα εγώ ότι θα μπορούσε να προβεί σε έναν, αν θέλετε, *σχεδιασμό*. Δηλαδή, όταν γνωρίζει ότι μέσα στην τάξη υπάρχει ένα παιδί που δεν έχει πατέρα, υπάρχει ένα παιδί που η μαμά του είναι βαριά άρρωστη, γιατί αυτά καλώς εχόντων των πραγμάτων οι γονείς οφείλουν να τα γνωστοποιούν στο σχολείο γιατί με το σχολείο συνεργάζονται, με τους δασκάλους. Επομένως, λοιπόν, θα πρέπει και οι ίδιοι ανεξάρτητα από το αν υπάρχουν θεσμικά πλαίσια εκπαίδευσης και εξειδίκευσης, να δείχνουν μία ευαισθησία προσωπική πια. Το παράδειγμα που ανέφερα με τη φωτογραφία δεν είναι τυχαίο. Γνώριζε η εκπαιδευτικός ότι το παιδί μου δεν είχε πατέρα, αλλά της διέφυγε. Ο αιφνίδιος θάνατος ενός γονιού, που μας έχει τύχει πάλι στο σχολικό περιβάλλον εξαιτίας τροχαίου ατυχήματος, είναι κάτι για το οποίο θεωρώ ότι θα πρέπει να ενημερώνεται και το σύνολο των εκπαιδευτικών, αλλά και των γονιών της σχολικής μονάδας. Ασφαλώς, γιατί ένα παιδί ψάχνει να βρει καταφύγιο στο σχολείο, είναι φωλιά το σχολείο, δεν είν’ εχθρός. Το σχολείο πρέπει να το αγκαλιάσει και να του δείξει όλα αυτά που προαναφέρατε. Ευχαριστώ.

Θα συμφωνήσω μαζί σας. Το σχολείο πρέπει να είναι *έτοιμο* να διαχειρίζεται κρίσεις. Είτε αυτές αφορούν θανάτους, είτε αφορούν περιστατικά εκφοβισμού, είτε αφορούν σεισμούς, πρέπει να υπάρχει ένα οργανωμένο πλαίσιο.

Ερώτηση από το κοινό (μεταπτυχιακή φοιτήτρια;): Να ρωτήσω την κα Δικαίου. Σύμφωνα με την εμπειρία της κατά πόσο είναι εύκολο ένα παιδί να ανοιχτεί στο σχολείο. Νομίζω ότι ειπώθηκε ότι είναι πιο εύκολο από τους γονείς. Αυτό επειδή είναι σε μικρή ηλικία και δεν έχει κλειστεί ακόμα;

Γ. Δικαίου: Η αλήθεια είναι πως τα παιδιά πραγματικά, και σύμφωνα με τη δική μου εμπειρία αλλά και βάσει βιβλιογραφίας, είναι πολύ πιο δεκτικά από τους μεγάλους. Και αυτό έχει φανεί καθ’ όλη τη διάρκεια της εφαρμογής του προγράμματος, δεδομένου ότι εκφράζονται ελεύθερα, ανυπομονούν σε κάθε συνάντηση πότε θα υπάρξει η επόμενη και όταν κλείνει το πρόγραμμα, όταν λήγει το πρόγραμμα στενοχωριούνται γιατί δε συνεχίζεται όλο αυτό. Συνεπώς βγαίνουν συναισθηματικά πιο ισορροπημένα.

Και σίγουρα επιθυμούν να υπάρξει και κάτι ακόμα πιο εκτενέστερο χρονικά. Αυτή είναι η εμπειρία σύμφωνα με ένα δείγμα άνω των 100 ατόμων περίπου αυτή τη στιγμή. Δεν ξέρω αν σας κάλυψα. Ευχαριστώ.

A. Μπρούζος: Άλλες ερωτήσεις.

Ιωάννης Χατζόπουλος, Ομότιμος Καθηγητής Πανεπιστημίου Αιγαίου:⁹ Εγώ ήθελα να πω γενικά για την εκπαίδευση, ότι υπάρχει ένα σοβαρότατο πρόβλημα σε διεθνές επίπεδο και αυτό είναι ότι η εκπαίδευση δεν διδάσκει τι είναι το σωστό, τι είναι το λάθος, τι είναι το καλό, και τι είναι το κακό. Ενώ αυτά οι αρχαίοι μας τα δίδαξαν πολύ ωραία, και θα μπορούσαμε και εμείς όχι μόνο να τα υιοθετήσουμε, αλλά και να προχωρήσουμε από εκεί και πέρα. Και θα αναφέρω δύο παραδείγματα – μοντέλα που καθορίζουν τον ενάρετο άνθρωπο: Το μοντέλο της υγιούς νόησης του Πλάτωνα, όπου το άτομο πρέπει να έχει *επάρκεια λογικής για να ισορροπεί την επιθυμία και το θυμό*, και δυστυχώς οι εκπαιδευτικοί δεν το χρησιμοποιούν αυτό το μοντέλο, ενώ αυτοί που θέλουν να καταστρέψουν τον άνθρωπο το χρησιμοποιούν και γιγαντώνουν τις επιθυμίες, και το θυμό και αδρανοποιούν τη λογική. Και το δεύτερο μοντέλο που είναι η *μοντελοποίηση του ανθρωπίνου λάθους*, όπως είναι η μεσότητα της αρετής του Αριστοτέλη δηλαδή, η μεσότης των δύο άκρων. Στο μοντέλο αυτό, οι σκέψεις και οι πράξεις δεν πρέπει να είναι ούτε ελλειπείς, μήτε υπερβολές, αλλά να βρίσκονται σε ένα μεσοδιάστημα το οποίο ο Αριστοτέλης ονομάζει μεσότητα της αρετής. Συνεπώς, τα όρια της μεσότητας είναι η έλλειψη και η υπερβολή και τα οποία επίσης οριοθετούν το σωστό και το λάθος. Αυτά τα δύο μοντέλα η εκπαίδευση επίσημα και στον διεθνή χώρο δεν τα υιοθετεί, δεν τα λαβαίνει υπόψη της. Ενώ θα μπορούσε να τα υιοθετήσει και επίσης να προχωρήσουμε και από εκεί και πέρα. Γιατί υπάρχουν πολλά πράγματα, όπως είναι η εσωτερική και η εξωτερική ισορροπία και ευστάθεια της συμπεριφοράς του ατόμου, καθώς και ο εντοπισμός του ενόχου κάθε παράνομης πράξης που είναι εκείνος που διαταράσσει την ισορροπία, κάτι ανάλογο που κάνει η ζυγαριά της θεάς Θέμιδας, που μπορούν να στηριχθούν πάνω σε αυτά τα δύο μοντέλα. Ευχαριστώ.

Βασίλης Κιοσσές, Ψυχολόγος, Μάστερ στην Προσωποκετρική Συμβουλευτική, σχεδιαστής και διδάσκων του επιλεγμένου μαθήματος «Η ενσυναίσθηση στη σχέση γιατρού-ασθενή» στο τμήμα Ιατρικής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων:¹⁰ Πέρα από το κομμάτι του πόσο μπορεί να καταρτιστεί ένας εκπαιδευτικός ή όχι, να είναι εκπαιδευμένος στο πώς παρεμβαίνει σε μία κρίση, αυτή τη στιγμή όλες οι σχολικές μονάδες, όλες οι εκπαιδευτικές κοινότητες έχουν ευκαιρία να πάρουν μία καθοδήγηση όταν συμβεί ένα τέτοιο γεγονός. Υπάρχουν φορείς που μπορεί κάποιος ν' απευθυνθεί και να βοηθήσουν στον τρόπο του χειρισμού σε τέτοιες περιπτώσεις. Γιατί υπάρχουν περιπτώσεις όχι μόνο θανάτου ενός γονέα, αλλά θανάτου του ίδιου του εκπαιδευτικού την ώρα της διδασκαλίας, υπάρχουν και τέτοιες περιπτώσεις. Και σε σχέση με το Υπουργείο που ακούστηκε ναίριτερα, το Υπουργείο πραγματικά έχει δείξει ότι έχει νόημα, έχει ουσία, να γίνονται τέτοιες παρεμβάσεις, γιατί το ίδιο έχει ενθαρρύνει παρεμβάσεις στις σχολικές κοινότητες των παιδιών στη Φαρκαδόνα μετά το ατύχημα των μαθητών στα Τέμπη, με παρεμβάσεις που διήρκεσαν τρία χρόνια. Αντίστοιχα, μετά τις φωτιές στην Πελοπόννησο συνεχίστηκαν τέτοιες παρεμβάσεις. Θέλω να πω πως αυτή τη στιγμή αυτό που θέλω να κρατήσω είναι πως υπάρχει η πληροφόρηση που μπορεί να πάρει μία σχολική κοινότητα ακριβώς την ώρα της κρίσης, για το πώς μπορεί να παρέμβει, έστω και πρωτογενώς, ούτως ώστε να περάσει ένα μήνυμα ότι το πένθος και ο θάνατος είναι κάτι για το οποίο μπορούμε να μιλάμε. Ευχαριστώ.

Ερώτηση από το κοινό (φοιτήτρια;): Θα ήθελα να αναφερθούμε και στο θέμα το οποίο δεν συζητήθηκε τόσο πολύ, το οποίο ήταν το θέμα των ναρκωτικών. Εγώ πιστεύω ότι η μελέτη που ανέφερε και ο κ.

⁹ Χατζόπουλος Ι. «Ο θάνατος προϋπόθεση της ζωής: Μαθήματα από τη φιλοσοφία, την τέχνη και τους υπολογιστές.» Ομιλία στη συνεδρία «Σ3 Ο προγραμματισμένος θάνατος»: [YouTube-dLlv-Xiwg28](#) 17:43. Άρθρο στα *Πρακτικά*: > Κορυφή 1ης σελίδας > ΠΡΑΚΤΙΚΑ > Συνεδρία Σ3 > 5.

¹⁰ Κιοσσές Β., Λιάγκου Χ.-Μ. «Η τέχνη του θανάτου: Ο παραγνωρισμένος θρήνος.» Άρθρο στα *Πρακτικά*: > Κορυφή 1ης σελίδας > ΠΡΑΚΤΙΚΑ > Συνεδρία Σ0 > 1.

Λιάγκου Μ.-Α., Κιοσσές Β. «Ποια η θέση της ενσυναίσθησης στο τέλος της ζωής;» Ομιλία στη συνεδρία «Κ4: Μη μου καταισχύνεις το γήρας»: [YouTube-4IMkfdNZiGA](#) 13:47. Άρθρο στα *Πρακτικά*: > Κορυφή 1ης σελίδας > ΠΡΑΚΤΙΚΑ > Συνεδρία Κ4 > 6.

Μαρσέλος, είναι λίγο πιο παλιά. Υπάρχει μία έξαρση αυτού του φαινομένου και νομίζω ότι θα έπρεπε να το συζητάμε και να το συζητάμε πιο ανοιχτά και από την άποψη του τι παρεμβάσεις πρέπει να γίνουν σήμερα. Είναι ένα ζήτημα που δεν αφορά μόνο την προσωπικότητα του ατόμου και αν κλίνει στη μία ή την άλλη κατεύθυνση. Η έξαρση η οποία υπάρχει αφορά και το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο εντάσσεται σήμερα και ένα παιδί του σχολείου σήμερα και αργότερα ένας νέος άνθρωπος. Εγώ θα ήθελα κι ένα σχόλιο γι' αυτό το θέμα.

Μ. Μαρσέλος: Δεν είμαι σίγουρος ότι κατάλαβα το σχόλιο. Το σχόλιο είναι ότι έχει αυξηθεί η χρήση; Είναι γνωστό αυτό. Η ομιλία μου ήταν ποιοτική, δεν ήταν ποσοτική. Δεν αναφερόταν σε ποσοστά χρήσης. Αυτό είναι μία διεθνής διαπίστωση ότι πραγματικά τα παιδιά τα οποία κάνουν χρήση ή προτίθενται να κάνουν, τους ρωτάς «σκοπεύεις να κάνεις χρήση;» και λένε «ναι, ψάχνω πάρα πολύ. Θέλω να βρω». Άρα, το πρωταρχικό στοιχείο είναι το ενδιαφέρον, τουλάχιστον στα δικά μας και στη διεθνή βιβλιογραφία το έχουμε διαπιστώσει, υπάρχει ένα πρωτογενές ενδιαφέρον, αυτό που θα λέγαμε χημική παρέμβαση στην ψυχική σφαίρα. Αυτό είναι το δεδομένο. Από εκεί και πέρα, εκείνο το οποίο προσπάθησα να σχηματοποιήσω, φυσικά κάπως αυθαίρετα, είναι ότι από τη στιγμή που υπάρχει το ενδιαφέρον, ο τρόπος που θα διαλέξει κάποιος είναι που καθορίζεται αρκετά από το πόσο ριψοκίνδυνη προσωπικότητα έχει και τι έχει συμβεί στον προγενέστερο βίο του κατά τη διάρκεια της ψυχοσυναισθηματικής του εξέλιξης. Νομίζω ότι είναι σαφές ότι είναι εντελώς διαφορετική η συμπεριφορά ενός πότη, και μάλιστα ενός χρόνιου πότη, αυτό που παραδοσιακά λέμε «ο μεκρής» από έναν νεαρό ο οποίος φτάνει στο σημείο στο τέλος να χτυπάει την ένεση και να μην τον νοιάζει τι θα γίνει, αν θα κολλήσει aids ή αν θα πεθάνει από υπερδοσολογία ή οτιδήποτε. Αυτό ήθελα να τονίσω με αυτά τα μοντέλα των νεανικών θανάτων. Υπάρχει η παθητική αντιμετώπιση, η απόσυρση που μοιάζει με ύπνο, που μοιάζει με την απουσία δια του ύπνου και υπάρχει και η επαναστατική διάθεση αντιμετώπισης, που ουσιαστικά είναι και αρκετά «αντιεξουσιαστική». Δηλαδή, η βελόνα από μόνη της είναι ένα επιθετικό όργανο, που μπορεί να το στρέφει στον εαυτό του ο νεαρός, αλλά στην πραγματικότητα αυτή τη σύριγγα τη στρέφει κατά της κοινωνίας, ξέροντας ότι κάνει κάτι το οποίο είναι απαράδεκτο για τον καθώς πρέπει κόσμος κ.ο.κ. Άρα δεν είναι θέμα πόσο συχνό είναι, τι χρησιμοποιείται σήμερα από ναρκωτικές ουσίες, αλλά αυτές οι συμπεριφορές υπάρχουν. Και βέβαια υπάρχει και μία τρίτη κατηγορία, την οποία δεν την έθιξα καθόλου, που δυστυχώς είναι και η πιο κοινή. Είναι η κατηγορία των πολυχρηστών. Δηλαδή κάποιος που μπορεί να πίνει, μπορεί να καπνίζει κάνναβη, μπορεί να σνιφάρει και κοκαΐνη, ό,τι βρίσκει τέλος πάντων. Και είναι αυτή η πρωτογενής πηγή, δηλαδή αυτό που λέμε «με ενδιαφέρει να κάνω κάποια χημική παρέμβαση στον εγκέφαλό μου». «Για να την ακούσω», όπως λένε οι νέοι. Εσύ πώς την «ακούς»; Εγώ την «ακούω με χασίς». Ο άλλος την «ακούει» διαφορετικά. Αυτή τη φρασεολογία χρησιμοποιούν. Αυτό είναι το πρωτογενές στοιχείο. Το ενδιαφέρον το οποίο έχουν για παρέμβαση.¹¹

Ερώτηση από το κοινό (γυναίκα): Με τα σχολεία θα ήταν πολύ ωραίο και μακάρι να γίνει και να συνεχίσει τα εκπαιδευτικά προγράμματα. Όταν τύχει ένα γεγονός αιφνίδιο, ποια είναι η γνώμη των ειδικών; Η ad hoc προσέλευση ενός βοηθητικού προσώπου, όπως είπατε ότι θα υπάρχει ένα άτομο ευαίσθητοποιημένο και εκπαιδευμένο να παρέμβει ή κάτι σαν όλη την τάξη μέσα στο σύνολο που είναι το παιδάκι στο σχολείο ή κατ' ιδίαν το παιδάκι με έναν ψυχολόγο να βοηθηθεί για να ξεπεράσει; Ποιο είναι το πιο αποτελεσματικό από την εμπειρία σας ή από τη βιβλιογραφία;

Α. Μπρούζος: Αυτό το οποίο απαιτείται είναι τόσο μια ατομική όσο και μια ομαδική προσέγγιση. Το παιδί σαφώς θα βιώσει μόνο του την απώλεια, ωστόσο παραμένει μέλος μιας ομάδας, της τάξης και του σχολείου. Συνεπώς, η απώλεια πρέπει να αντιμετωπιστεί και ατομικά και στο πλαίσιο της τάξης και του σχολείου. Σε κάθε περίπτωση, το σχολείο θα πρέπει να προσφέρει στήριξη και στους γονείς. Διότι οι γονείς δεν έχουν τη δύναμη, βιώνοντας και οι ίδιοι την απώλεια, να στηρίξουν μόνοι τους τα παιδιά τους.

¹¹ Κούτρας Βασίλης, Καθηγητής Αγωγής Υγείας, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων· Επιστημονικός Διευθυντής του Κέντρου Πρόληψης Εξαρτήσεων και Προαγωγής Ψυχοκοινωνικής Υγείας Νομού Ιωαννίνων "Σχεδία". [Προγράμματα πρόληψης ψυχοκοινωνικής υγείας](#).PDF.

Κούτρας Β. «Ο φόβος του θανάτου: Ο ένας από τους δύο μεγάλους φόβους του ανθρώπου»: > Κορυφή 1ης σελίδας > ΠΡΑΚΤΙΚΑ > Συνεδρία Π4 > 2.

Συνοψίζοντας, νομίζω ένα τέτοιο θέμα δεν μπορεί να εξαντληθεί σε μία συνεδρία μόνο. Αυτό το οποίο έγινε σαφές, και από τις πέντε ομιλίες της παρούσας συνεδρίας, είναι ότι ο θάνατος αποτελεί τη *μοναδική* βεβαιότητα στη ζωή μας. Από τη στιγμή που γεννιόμαστε το μόνο που γνωρίζουμε είναι ότι κάποτε θα πεθάνουμε. Δε γνωρίζουμε το πότε, δε γνωρίζουμε το πώς. Γνωρίζουμε μόνο ότι δεν μπορούμε να τον αποφύγουμε. Αν καταφέρουμε να *αποδεχθούμε* το αναπόφευκτο του θανάτου, μπορούμε να διαχειριστούμε ευκολότερα και πιο αποτελεσματικά τη ζωή μας. Συνεπώς, για το λόγο αυτό κρίνεται απαραίτητη η *αγωγή θανάτου*, έτσι ώστε ο άνθρωπος να συμφιλιωθεί, από νωρίς, με την ιδέα του θανάτου του. Αποδεχόμενος τον θάνατο, αποδέχεται τη ζωή, που είναι η άλλη όψη του ίδιου νομίσματος.

Σας ευχαριστούμε πάρα πολύ όλες και όλους για τη συμμετοχή σας σε αυτή τη συνεδρία. Ευχαριστούμε ιδιαίτερος τους εισηγητές, κ. Χαλιάσο, κ. Μαρσέλο, κα Δικαίου και κ. Καρατζά, για τις εξαιρετικά ενδιαφέρουσες και εμπειριστατωμένες εισηγήσεις τους. Εύχομαι καλή συνέχεια και ολοκλήρωση των εργασιών του Συμποσίου.

Πήραν το λόγο (αλφαβητικά): Γυναίκα από το κοινό (3 φορές), Δικαίου Γ (1), Καρανίκα Έ (2), Καρατζάς Α (3), Κιοσσές Β (1), Μαραγκουδάκη Σ (1), Μαρσέλος Μ (3· Πρόεδρος της συνεδρίας), Μπρούζος Α (5· Πρόεδρος της συνεδρίας), Παπαδοπούλου Τ (2), Χαλιάσος Ν (1), Χατζόπουλος Ι (1).